

Historia kościoła św. Oswalda w Płonkowie – Tom II
History of St. Oswald church in Płonkowo – Volumin II

pod redakcją Małgorzaty Grupy, Krzysztofa Jarzęckiego i Wiesława Nowosada
edition Małgorzata Grupa, Krzysztof Jarzęcki and Wiesław Nowosad

Płonkowo 2018

Wydano dzięki wsparciu finansowemu
Lasów Państwowych – Nadleśnictwo Gniewkowo

Recenzenci / Rewiewers

dr Tomasz Dudziński, dr Agata Ulanowska

Redakcja / Editors

Magdalena Szczepańska

Projekt okładki i skład / Cover design and composition

Tomasz Dudziński

Tłumaczenie na j. angielski / English translation

Ewa Józefowicz

© Copyright by Authors and Parafia Rzymskokatolicka p.w. Św. Maksymiliana Marii Kolbego i Św. Benedykta, Jana, Mateusza, Izaaka i Krystyna, Pierwszych Męczenników Polskich z siedzibą w Płonkowie

ISBN: 978-83-941851-1-4

Wydawca / Editor

Parafia Rzymskokatolicka p.w. Św. Maksymiliana Marii Kolbego i Św. Benedykta, Jana, Mateusza, Izaaka i Krystyna, Pierwszych Męczenników Polskich z siedzibą w Płonkowie, Płonkowo 31, 88-111 Rojewo
www.parafiaplonkowo.pl

Druk / Printing

Eko-Druk Sp.zo.o., Szymany 66, 19-200 Grajewo
www.eko-druk.com, e-mail: biuro@eko-druk.com

Spis treści Contents

<i>Słowo wstępne</i> <i>Foreword</i>	7
Wiesław Nowosad, Małgorzata Grupa, ks. Józef Bachorz <i>Historia kościoła w Płonkowie</i> <i>History of Płonkowo church</i>	11
Magdalena Krajewska, Adrianna Wojciechowska, Tomasz Kozłowski <i>Zmarli pochowani w kryptach kościoła św. Oswalda w kontekście statusu społeczno-ekonomicznego dawnej ludności Płonkowa i okolic. Wstępna analiza antropologiczna</i> <i>The dead buried in the crypts of St. Oswald church in the context of social-economic status of historical populations of Płonkowo and the area. Preliminary anthropological analysis</i>	33
Krzysztof Jarzęcki, Wiesław Nowosad, Małgorzata Grupa <i>Monety a stratygrafia płonkowskiego kościoła</i> <i>Coins and stratigraphy of Płonkowo church</i>	55
Wiesław Nowosad, Małgorzata Grupa, Dawid Grupa <i>Relikty odzieży świeckiej</i> <i>Secular clothes relics</i>	65
Wiesław Nowosad, Małgorzata Grupa, Marcin Nowak <i>Kobiece ozdoby głowy w Płonkowie</i> <i>Woman head ornaments in Płonkowo</i>	81
Sebastian Nowak, Aleksandra Kulesz, Małgorzata Grupa <i>Biżuteria w płonkowskich grobach</i> <i>Jewellery in Płonkowo graves</i>	93
Małgorzata Grupa, Dawid Grupa, Marcin Nowak <i>Pojemnik na kulki zapachowe – moda, prestiż, czy praktyczność?</i> <i>Fashion, prestige or practical reasons? – scents container</i>	107
Małgorzata Grupa, Sebastian Nowak, Wiesław Nowosad <i>Wams, szustokor i żupan – co „mówią” guziki i haftki</i> <i>Jerkins, justacorps, żupan – what buttons and hooks ‘say’</i>	119

Dawid Grupa, Małgorzata Grupa, Wiesław Nowosad <i>Szpilki krawieckie w wyposażeniu grobowym</i> <i>Tailor pins in grave equipment</i>	133
Aleksandra Kulesz, Sebastian Nowak, Krzysztof Jarzęcki <i>Relikty obuwia</i> <i>Footwear relics</i>	145
Magdalena Majorek, Dawid Grupa, Marcin Nowak <i>Wyroby szklane z badań archeologicznych w Płonkowie</i> <i>Glass products from archaeological explorations in Płonkowo</i>	155
<i>Autorzy</i> <i>Contributors</i>	167

Wams, szustokor i żupan – co „mówią” guziki i haftki Jerkins, justacorps, żupan – what buttons and hooks ‘say’

Uzyskanie odpowiedzi na pytanie, którzy z rzemieślników parali się wytwórstwem guzików, tylko z pozoru wydaje się proste. W większych miastach Rzeczypospolitej działali rzemieślnicy wyspecjalizowani niemal wyłącznie w produkcji guzików – guzikarze, ich liczba jednak była zwykle tak mała, że nawet nie byli w stanie stworzyć własnego cechu. Jedynym miastem w Prusach Królewskich, w którym powstał cech guzikarzy, był Gdańsk. W mieście tym pojawili się pod koniec XVI wieku, przybывая z Antwerpii, Ypres, Kolonii i innych miast zachodnich. Produkowali głównie różnego rodzaju guzy, pętlice, ozdobne chwosty oraz sznury do kapeluszy i płaszczy, wykonując swą pracę ręcznie, w przeciwieństwie do korzystających z krosien pasamoników. Jeszcze przed utworzeniem cechu, w XVII wieku, w mieście działało około 20–30 mistrzów guzikarskich. Cech powstał dopiero w 1667 roku (Bogucka 1956, s. 119–120, 176). Stąd produkty rozsyłane były do innych miast, w tym z całą pewnością do Torunia. Co prawda Toruń też miał swoich guzikarzy, lecz ze względu na zbyt małą ich liczbę nigdy nie utworzyli tu swego cechu i w 2. połowie XVIII wieku należeli do gdańskiego (Herbst 1933, s. 136).

Ale nie tylko guzikarze zaangażowani byli w produkcję tych wyrobów pasmanteryjnych. Wszystko zależało od materiału, z którego miały być wykonywane, oraz od ich przeznaczenia. Guziki mosiężne wykonywane były zapewne przez mosiężników, którzy pojawiali się w Toruniu sporadycznie, a na stałe zadomowili (i to w liczbie zaledwie 2–3 mistrzów) w 2. połowie XVII wieku. Pierwszy mosiężnik otrzymał obywatelstwo Torunia dopiero w 1678 roku. Nigdy nie utworzyli w mieście organizacji cechowej i podobnie jak guzikarze zrzeszeni byli w cechu gdańskim (Herbst 1933, s. 214–215).

Guziki w Toruniu z całą pewnością produkowali również szmuklerze. Był to dość wyspecjalizowany cech, który wytwarzał swe produkty z myślą o szlachcie polskiej, z lubością noszącej kontusze, żupany itp. ubiory, dla których przyjęło się określenie „strój polski”. Rzemieślnicy ci nie byli mile widziani w Toruniu, zabierając część klienteli cechowi pasamoników. Statut toruńskich szmuklerzy zatwierdzony został oficjalnie dopiero w 1690 roku

Getting an answer to the question, which craftsmen were responsible for buttons manufacturing, only seems to be easy. In bigger towns of The Polish Republic, there were craftsmen, specializing solely in buttons production – button-makers, although their number was so small, that they were not able to establish their own guild. Gdańsk was the only town in The Royal Prussia, where button-makers guild was created. The producers arrived in the city at the end of 16th c, coming from Antwerp, Ypres, Cologne and other Western cities. They manufactured mainly various types of big buttons, aglets, loops, decorative tassels and cords for hats and cloaks, making all their products by hands, contrary to haberdashers, using looms. Even before the separate guild was created in 17th c, about 20–30 button masters had been actively functioning in the city. The guild was born in 1667 (Bogucka 1956, pp. 119–120, 176). From there the products were distributed to other cities and towns, including Toruń for certain. The truth is, that Toruń had also its button producers, but due to their small number, they had never established their own guild and in second half of 18th c they were members of Gdańsk guild (Herbst 1933, p. 136).

Not only button makers manufactured these items, because everything depended on material for their production and the purpose. Brass buttons must have been made by braziers, who arrived to Toruń rather seldom, and they appeared for good (and only 2-3 masters) as late as in second half of 17th c. First brazier was granted Toruń citizenship in 1678. They never created any guild organization in the city, and similarly to button-makers, they united in Gdańsk guilds (Herbst 1933, pp. 214–215).

Buttons must have been produced in Toruń by haberdashers. The guild specialized in their production designed for Polish nobility, who loved wearing kontushes, żupans, etc., defined all as ‘Polish national costume’. These producers were not very welcomed in Toruń, as they attracted customers of local haberdashers. Statutes of Toruń haberdashers was approved formally only in 1690 and after special intervention of Polish king. Toruń Record Office has in its collection a document, called:

i to po interwencji króla polskiego. W zasobie archiwum toruńskiego zachowała się pochodząca z 1710 roku „Specyfikacja roboty kunsztu szmuklerskiego”, którą rzemieślnicy zestawili na potrzeby procesów prowadzonych z pasamonikami, gdzie jako zakres prac szmuklerskich w punktach drugim i siódmym odnotowano:

2. *Guziki także różnej roboty z złotem, srebrem, jedwabne, przętowe, do polskiej, węgierskiej i tym podobnej mody [...]*

7. *Węzły rozmaicie wiązane według mody polskiej co miesiąc prawie odmiennej, jako też potrzeby i guziki co raz to odmienne robić muszą, według rozkazu potrzebujących* (Herbst 1933, s. 133, 135).

Szczególnie interesujący jest punkt siódmy, który wyraźnie wskazuje, że praca szmuklerska była robotą ręczną, często o charakterze indywidualnym, wykonywaną na zamówienie klienta. Nie ma więc mowy o masowości produkcji, a raczej o krótkich seriach, a tym samym o znacznej różnorodności wytwarzanych produktów. Przy okazji należy zauważyć, że prace, które w Gdańsku były wykonywane przez guzikarzy, w Toruniu należały właśnie do szmuklerzy. Niestety nie wiadomo, czy w związku z tym toruńscy guzikarze i szmuklerze wykonywali te same lub podobne produkty i czy było to przyczyną konfliktów.

Poza ręcznie wykonywanymi akcesoriami do stroju polskiego i również ręczną pracą guzikarzy wszystkie inne wyroby pasmanteryjne dla pozostałych typów ubiorów produkowane były przez pasamoników. W Toruniu cech ten istniał już w XVI wieku. W przeciwieństwie do szmuklerzy, pasamonicy nie musieli starać się sprostać zamówieniom klientów indywidualnych, produkując swe wyroby masowo, choć zapewne zdarzały się i zlecenia specjalne. W procesie produkcji wykorzystywali wyspecjalizowane narzędzia i krosna, a swoje towary wystawiali we własnych budach na rynku (Herbst 1933, s. 132–135).

Drugim z wyrobów pasmanteryjnych odnalezionych podczas prac wykopaliskowych były haftki. W tradycji produkcji rzemieślniczej haftki utożsamiane są zwykle z cechem iglarzy, dla których był to wyrób masowy. Czeladnicy zatrudnieni przy produkcji haftek w Toruniu powinni byli wykonać co najmniej 3500 dziennie, a ich produkty wystawiane były w budach, które posiadali mistrzowie iglarzy w Rynku obok bud pasamonickich i nożowniczych (Herbst 1933, s. 210). Jednak zgodnie z tradycją cechu iglarze powinni byli zwykle wykonywać swe produkty z drutu metalowego (żelaznego), podczas gdy odnalezione w Płonkowie haftki wykonane zostały z mosiądzu. Albo więc iglarze skupowali obok żelaznego również drut mosiężny i wykonywali z niego swe produkty, albo w produkcję haftek zaangażowani byli także mosiężnicy, lecz – jak wskazano wyżej – dopiero w późniejszym okresie.

‘Characteristics of haberdasher’s mastery in works’ („Specyfikacja roboty kunsztu szmuklerskiego”), preserved from 1710, written for craftsmen fighting for their privileges with other haberdashers in court trials, specifying their works in point two and seven:

2. *Buttons also of various works, with gold, silver, silk, wire, for Polish, Hungarian and other fashions [...]*

7. *Knots, bows, loops tangled in Polish fashion, changing every month, as well as other needs, and buttons varying frequently, they have to manufacture them, following the orders of customers* (Herbst 1933, pp. 133, 135).

Point seven is particularly interesting as it indicates clearly, that this smaller production of haberdashers specializing in these items was handmade work, with individual character, meeting the needs of particular customers. We cannot speak of a mass production, but rather short series and significant variety of manufactured goods. Besides, it should be remarked, that works which were made in Gdańsk by button-makers, in Toruń belonged to haberdashers’ duties. It is not known, if Toruń button-makers and haberdashers manufactured the same or similar products, and if that problem was a reason of conflicts.

Apart from handmade accessories for Polish national costumes and handmade buttons, all other haberdashery for other clothes was produced strictly by haberdashers, which guild had already existed in Toruń in 16th c. Contrary to small items producers, the haberdashers did not have to fulfill individual clients’ orders, producing their commodities in mass, although they probably also had special orders. They implemented in their work specialized tools and looms, and their products were sold in their own stalls in the market place (Herbst 1933, pp. 132–135).

Another haberdashery products excavated during the site exploration were hooks-and-eyes. Traditionally, hooks are identified with needle-makers, who produced them in masses. Journeymen employed with hooks production in Toruń should have produced at least 3500 items daily, and their products were sold in stalls of masters needle-makers in the Market Place, beside haberdashers and knife-makers (Herbst 1933, p. 210). However, following tradition of the guild, needle-makers should have made needles of metal wire (iron), while hooks excavated in Płonkowie were made of brass. The problem is, that either needle-makers bought both iron and brass wire for their products, or braziers also manufactured hooks, but – as it was discussed earlier – in later periods.

In the course of exploration works in Płonkowie, 13 buttons made of copper alloy and seven wooden items were excavated. As many as 11 buttons consisted of a flat disc with differently formed

Podczas prac wykopaliskowych w Płonkowie odnaleziono 13 guzików wykonanych ze stopu miedzi i siedem drewnianych. Aż 11 guzików składało się z płaskiej tarczki z różnie uformowanym uszkiem, a ich wymiary kształtowały się pomiędzy 1,3 a 2,9 cm. Najmniejsze guziki ozdobiono ornamentem zbliżonym do rozłożonego kielicha kwiatu, jednak sposób wykonania i kompozycje ornamentu zdecydowanie się różniły (ryc. 1, 2, 3); następne płaskie o śred. 1,5, 1,6, 2,1, 2,2, 2,3, 2,5, 2,6, 2,9 cm (ryc. 4, 5, 6, 7, 8), jeden miał pośrodku wypukły element – guzek, śred. 2,6 cm (ryc. 9), i jeden lekko wypukły guzik o śred. 2,3 cm z czterema otworami o śred. 0,5 cm (ryc. 10).

Tylko jeden guzik skonstruowano z mosiężnej kuli łączącej pośrodku, o śred. 1,4 cm i wys. uszka 0,6 cm (wyk. V, warstwa 4, nr inw. 382/06) (ryc. 11). Na terenach Rzeczypospolitej tego typu guzik nazywano w XV–XVI wieku pagwicą, pagwiczką lub puchawicą. Oprócz szlachetnych metali do ich wytworzenia wykorzystywano również kość, skórę (Turnau 1999, s. 135) lub właśnie

eye, and their sizes balanced between 1.3 and 2.9 cm. The smallest buttons were decorated with a motif, close to unfolded calyx, although the way of making them and ornament compositions differed significantly (fig. 1, 2, 3); next – flat ones with diameters: 1.5, 1.6, 2.1, 2.2, 2.3, 2.5, 2.6, 2.9 cm (fig. 4, 5, 6, 7, 8), one example had a convex element – a lump, diameter 2.6 cm (fig. 9) and the other also slightly convex, with diameter of 2.3 cm, with four holes – diameter of 0.5 cm (fig. 10).

Only one button was constructed of a brass ball, fixed together in the middle, diameter of 1.4 cm and the loop height 0.6 cm (trench V, layer 4, inv. no 382/06) (fig. 11). In the territories of The Polish Republic this type of a button was called in 15th–16th c ‘pagwica’, ‘pagwiczka’ or ‘puchawica’. Apart from noble metals, materials like bones and leather were used for producing buttons (Turnau 1999, p. 135) or brass imitating gold. This artifact’s shape can indicate a ‘żupan’ fastening, i.e. undergarment of Polish national costume. ‘Żupans’ were done with metal, textile

Ryc. 1. Mosiężny guzik z płaską tarczką, ozdobioną ośmioma kielichami kwiatów przypominających tulipany na prostych łodyżkach (fot. S. Nowak)

Fig. 1. Brass button with flat surface, decorated with eight flower calyxes on straight stems, reminding tulips (photo S. Nowak)

Ryc. 2. Spodnia strona guzika z kielichami tulipanów z widocznym uszkiem (fot. S. Nowak)

Fig. 2. Button with tulip flowers, bottom side with an eye seen (photo S. Nowak)

Ryc. 3. Mosiężny guzik ozdobiony kompozycją kwiatową połączoną z figurami geometrycznymi (fot. M. Hlebionek)

Fig. 3. Brass button decorated with flower composition, combined with geometrical figures (photo M. Hlebionek)

Ryc. 4. Płaski guzik z nieco wybrzuszoną częścią środkową (fot. S. Nowak)

Fig. 4. Flat button with slightly raised central part (photo S. Nowak)

Ryc. 5. Płaski guzik z nieco nieforemnymi krawędziami, być może krawędzie guzika zostały spłaszczone przez intensywne używanie (fot. S. Nowak)

Fig. 5. Flat button with slightly shapeless edges, which may have been flattened by intense use (photo S. Nowak)

Ryc. 6. Lewa strona guzika z ryc. 5, widoczne niecentrycznie zamontowane uszko (fot. S. Nowak)

Fig. 6. Back button side from fig. 5, eye fixed in a wrong place (photo S. Nowak)

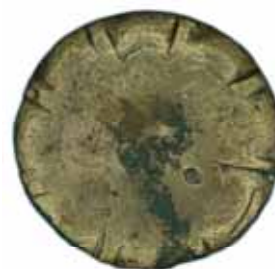
Ryc. 7. Płaski, mosiężny guzik z ubytkami na powierzchni (fot. S. Nowak)

Fig. 7. Flat brass button with surface defects (photo S. Nowak)

Ryc. 8. Guzik z płaską tarczką z guzkiem pośrodku (fot. M. Hlebionek)

Fig. 8. Button with a flat shield and another button in the middle (photo M. Hlebionek)

Ryc. 9. Guzik z nieco wytartym ornamentem (fot. M. Hlebionek)

Fig. 9. Button with rubbed ornament (photo M. Hlebionek)

Ryc. 10. Mosiężny guzik lub podkładka z czterema otworami (fot. W. Nowosad)

Fig. 10. Brass button or a pad with four holes (photo W. Nowosad)

Ryc. 11. Mosiężny guzik w formie kulki z uszkiem, zwany pągawicą (fot. D. Grupa)

Fig. 11. Brass button with a form of a ball with an eye called 'pągawica' (photo D. Grupa)

imitujący złoto mosiądz. Kształt tego guzika może wskazywać na zapięcie żupana, który był spodnią szatą polskiego stroju narodowego. Żupany zapinano na guziki metalowe, pasmanteryjne (szmuklerskie) lub wykonane z kamieni szlachetnych (Grupa 2005, s. 82–85; Drązkowska 2008, s. 46), ale ta forma guzika mogła też służyć do zapinania sajana lub wamsu-dubletu, który na salonach Europy królował w XVI i I. poł. XVII wieku. Krótkie do pasa wamsy z różnej długości baskiną i bufiaste, krótkie spodnie uzupełniano ściśle przylegającymi do łydki pończochami (Bartkiewicz 1974, s. 166–170; Dudziński i in. 2015, s. 22). Zdecydowanie więcej mężczyzn ubranych w wamsy można było zobaczyć na ulicach miast polskich handlujących z Hanzą¹. Dowodem na to mogą być także ilustracje Antona Möllera znajdujące się w sztambuchu Michaela Heindenreicha, który przedstawiał gdańskich mieszczan w czasie pracy i zabawy (Tylicki 2005, s. 200, 201; Grupa 2012, s. 171, ryc. 68). Zarówno mężczyźni, jak i kobiety odziani byli w różnego rodzaju wamsy, zazwyczaj wykonane z tkanin wełnianych. Potwierdzają to także znaleziska pągawic w gdańskich nawarstwieniach, jednak trudno w tym przypadku określić, czy przyszyto je do wamsów, czy do żupanów (Krzywdziński 2013, s. 126, ryc. 131a, b, c, d). Z zaprezentowanych gdańskich materiałów najbardziej zbliżona wyglądem do płonkowskiej była pągawica typu „d”. Pozostałe były większe i zdobniejsze. W krypcie grobowej w ruinach kościoła pw. św. Mikołaja w Toruniu odnaleziono relikty kaftana przypominającego krojem wams (Drązkowska 2007, s. 133; 2008, s. 138), a należy podkreślić, że kościół ten

(haberdashery) or gemstone buttons (Grupa 2005, pp. 82–85; Drązkowska 2008, p. 46), but that form of buttons could have served for doing 'sajans' or 'wams-doublet' (jerkins), which reigned at European salons in 16th c and first half of 17th c. Short jerkins with different length of peplums were worn with puffed short slacks, completed with tight stockings (Bartkiewicz 1974, pp. 166–170; Dudziński et al. 2015, p. 22). Many men wearing jerkins were seen in streets of Polish cities trading with The Hanse¹. Another confirmation of that fact are illustrations of Anton Möller from the diaries of Michael Heindenreich, presenting Gdańsk burghers at work and play (Tylicki 2005, pp. 200, 201; Grupa 2012, p. 171, fig. 68). Both men and women are dressed in various kinds of jerkins, usually made of wool textiles. These facts are also evidenced by archaeological finds of 'pągawicas' in Gdańsk cultural layers (Krzywdziński 2013, p. 126, fig. 131a, b, c, d), although in the last case it is difficult to establish, if they had been fixed to jerkins or 'żupans'. Comparing Gdańsk materials to Płonkowo finds, 'pągawica' of 'd' type is the closest in its form. The others were bigger and more decorative. Grave crypt of the ruins of St. Nicolas church in Toruń contained relics of a jacket reminding a jerkin with its pattern (Drązkowska 2007, p. 133; 2008, p. 138), and it should be emphasized here that the church during The First Polish Republic had never belonged to the Protestants. Local nobles and Catholic burghers of Polish origin were usually buried in this church. The excavated garment belonged to a young boy, and it was made of silk satin, decorated

¹ Świątym tego przykładem jest obraz Hermana Hana *Alegoria cnoty małżeńskiej*, na którym przedstawieni są mężczyźni ubrani w narodowe stroje polskie (zapewne przedstawiciele polskiej szlachty) i mężczyźni odziani w stroje o kroju zachodnim – wamsy i bufiaste spodnie (Grupa 2005, s. 82–83; Tylicki 2005, tabl. XXIII, 43; Dudziński i in. 2015, s. 16).

¹ Herman Han's picture, *Allegory of marital virtue*, is a great example, where presented men are wearing national Polish costumes (probably representatives of Polish gentry) and men in Western clothes – jerkins and puffed slacks (Grupa 2005, pp. 82–83; Tylicki 2005, table XXIII, 43; Dudziński et al. 2015, p. 16).

w czasach I Rzeczypospolitej nigdy nie znalazł się w rękach protestantów. Tu też zwyczajowo chowano okoliczną szlachtę i mieszczan katolickich, zwykle narodowości polskiej. Odnaleziona odzież należała do kilkuletniego chłopca i wykonana była z jedwabnego atlasu, a ozdobiona koronką klockową z nici jedwabnej z metalowym opłotem², pierwotnie w kolorze złotym, obecnie srebrzystoszarym, wskazującym na dużą domieszkę srebra w stopie. Wamsy w Rzeczypospolitej utożsamiano ze strojem zachodnim – niemieckim, w przeciwieństwie do żupanów, które zwane były strojem polskim. Niekiedy te podziały przenosiły się również wśród szlachty na sferę religijności – strój zachodni przeważnie noszony był przez szlachtę wyznania ewangelickiego (ryc. 12), a polski przez katolików (ryc. 13). Są to jednak zbyt duże uproszczenia, nie zawsze sprawdzalne, choć tendencje w ubiorze mogły być determinowane wyznaniem (Grupa 2005, s. 107). Oba typy stroju obecne były na obszarze całej Rzeczypospolitej, jednak z przewagą stroju polskiego wśród szlachty. Prawdopodobnie znacznie więcej zwolenników stroju zachodniego można było znaleźć wśród osób odbywających peregrynacje i studia w miastach zachodniej i południowej Europy, a także wśród rodzin o tradycjach wojskowych, których męscy przedstawiciele służyli jako wodowi oficerowie w wojskach tzw. autoramentu cudzoziemskiego lub wręcz zaciągali się na służbę w obcych armiach. Na przykład Janusz XI Radziwiłł, książę na Birżach i Dubinkach, a później hetman wielki litewski, w latach młodości będąc na naukach poza krajem, zdecydowanie częściej nosił się z europejską (ryc. 8). Wydaje się, że do stroju polskiego powrócił dopiero w 1. połowie lat czterdziestych XVII wieku, gdy z wojaży po możnowładczych dworach Europy wrócił na Litwę (Sieradzka 2013, s. 204; Dudziński 2015, s. 17, ryc. 7).

Nie wiadomo, w jaki sposób w Płonkowie znalazł się guzik, który mógł być elementem stroju zachodniego. Czy zdecydowała o tym bliskość ewangelickiego Torunia, czy może któryś z ówczesnych właścicieli miejscowości upodobał sobie zachodni strój, dokonując przy okazji konwersji na wyznanie ewangelickie? Studia nad historią miejscowości wykazały (Nowosad, Grupa, Bachorz w niniejszym tomie), że w 2. połowie XVI stulecia Kaczkowscy – ówczesni właściciele wsi i patroni kościoła – przeszli na protestantyzm, a kościół został sprofanowany. Można również założyć, że omawiany guzik znajdował się pierwotnie przy ubiorze polskim i mógł pochodzić z zapięcia z przodu szaty lub mankietu.

² Podobnie ozdobione wamsy można odnaleźć na portretach europejskiej elity. Richard Sackville, książę Dorset (Isaac Oliver 1616, Victoria and Albert Museum, Londyn) ma wams podobnie ozdobiony na rękawach i przodzie. Dodatkowo dekol i mankiety przybrane są nicianymi, białymi koronkami, trudno jednak określić – igłowymi czy klockowymi.

Ryc. 12. Portret księcia Janusza Radziwiłła, 1634, Bartłomiej Strobel, Narodowe Muzeum Sztuki Republiki Białorusi w Mińsku (domena publiczna)

Fig. 12. Portrait of prince Janusz Radziwiłł, 1634, Bartłomiej Strobel, National Arts Museum of the Republic of Belarus in Minsk (public domain)

with bobbin lace of silk thread with metal braiding², originally in golden color, silver-grey at present, indicating significant admixture of silver in the alloy. Wamses from The Polish Republic

² Jerkins similarly ornamented can be found on portraits of European elites. Richard Sackville, Duke of Dorset (Isaac Oliver 1616, Victoria and Albert Museum, London) is wearing a jerkin decorated similarly on sleeves and front. Additionally, his neck opening and cuffs are ornamented with thread white laces, hard to define, if they are needle laces or bobbin ones.

Ryc. 13. Portret trumienny Jana Stanisława Dąbrowskiego, zm. 1673, z kościoła św. Anny w Radzynie Chełmińskim (domena publiczna)

Fig. 13. Coffin portrait of Jan Stanisław Dąbrowski, died in 1673, from the church of St. Ann in Radzyń Chełmiński (public domain)

Oczywiście należy też wziąć pod uwagę stroje kobiece, które mogły w jakimś stopniu wykorzystywać tego typu ozdobne zapięcie, chociażby przy ubiorze o kroju zbliżonym do wamsu. Trudno przyporządkować ten egzemplarz guzika, ponieważ został znaleziony w warstwie, a nie przy szkielecie, więc można również przypuszczać, że guzik został zgubiony przy wnoszeniu któregoś z trumien do krypty.

Interesująco przedstawia się kolekcja płaskich guzików o średnicy większej niż 2 cm. Można przypuszczać, że są to zabytki z 2. połowy XVII i z XVIII wieku (ryc. 4, 5, 7, 8, 9). Mogły być elementami stroju nazywanego szustokorem (z franc. *justaucorps*), który w Europie wykształcił się podczas różnego rodzaju przeobrażeń kroju z wamsu. Nosili go biedni i bogaci. Wygląd zależał od rodzaju tkaniny i ozdób pokrywających powierzchnię ubioru, w szczególności wzdłuż przednich krawędzi, mankietów i klap nad kieszeniami. Takiej wielkości guziki znaleziono przy jedwabnych szustokorach z Torunia i Brzozy (Grupa 2005, s. 51; Drązkowska

were identified with Western fashion clothes – German, contrary to ‘zupans’, which were regarded as Polish costumes. Unfortunately, these divisions transferred in nobles élité to religious sphere – Western clothes were usually worn by the nobles of Evangelical confession (fig. 12), and Polish national costume by the Catholics (fig. 13). These are, however, simplifications, not always verified, although the trends in fashions could have been determined by confessions (Grupa 2005, p. 107). Both types of clothes were present all around Polish Republic, with predominance of Polish national dress among gentry. More followers of Western fashion were observed among people travelling much or studying in Western and Southern Europe cities, and families of soldiers traditions, where male representatives served as professional officers in foreign armies. For instance, Janusz XI Radziwiłł, Duke of Birże and Dubinki, later the Grand Hetman of Lithuania, in his young years learning abroad, dressed definitely, more often European clothes. He seems to have returned to Polish costume in first half of the 40s of 17th c, when he returned to Lithuania from his European courts voyages (Sieradzka 2013, p. 204; Dudziński 2015, p. 17, fig. 7).

We do not know what way the button, which could have been an element of Western clothes, had got to Płonkowo. Was it an influence of Evangelical Toruń, or any of the property owners liked Western clothes and also converted to Evangelical faith? Studies on history of the settlement indicated (Nowosad, Grupa, Bachorz in this volume), that in second half of 16th c. The Kaczkowskis – the village owners and sponsors of the church, converted to the Protestant religion and the church was deconsecrated. It can also be assumed that the discussed button had originally been attached to some Polish costume element, from its front or a cuff. Women dresses using this kind of fastening, e.g. clothes reminding wams could have used that type of decorative buttons, too. This button is difficult to associate with any particular clothes’ form, because it was excavated in one of layers, and not close to any skeleton, therefore it can also be supposed, that it was lost while carrying some coffin into the crypt.

The collection of flat buttons, with diameter bigger than 2 cm is interesting. It can be supposed that the artifacts represent historical objects from second half of 17th c and from 18th c (fig. 4, 5, 7, 8, 9). They could have been elements of clothes called in Polish ‘szustokor’ (French – *justacorps*), which in Europe transformed, changing jerkin patterns. That was the garment of the rich and the poor. Its look depended on a type of textile and decorations covering the garment surface, in particular along frontal edges, cuffs and pocket flaps. Buttons of that size were excavated with silk ‘szustokors’ from Toruń and Brzoza (Grupa 2005, p. 51; Drązkowska 2007a, p. 61), but they were made of

2007a, s. 61), ale były one wykonane z drewnianych podkładek i obciążone w bardzo dekoracyjny sposób jedwabnymi nićmi (Toruń XVII w.) (Grupa 2005, s. 51–53) i nićmi z metalowym opłotem w kolorze złotym (Brzoza XVIII w.). Wydaje się, że mosiężnych guzików użyto w takiej postaci, jak je wykonano, a na pewno tych z zdobnymi elementami na powierzchni. Tylko dwa guziki są zdobione na całej powierzchni. Płaszczyznę pierwszego guzika podzielono na sześć trójkątów. Ich ramiona wychodzą z płatków kielicha kwiatu znajdującego się pośrodku guzika. Powierzchnie trójkątów wypełniono dwoma kulkami, z których znajdująca się przy krawędzi jest większa, a wewnątrz mniejsza (ryc. 3). Płaszczyzna drugiego guzika to osiem kielichów stylizowanych tulipanów lub krokusów umieszczonych centralnie, zajmujących płaszczyznę guzika o śred. 0,8 cm. Kwiaty otacza naciągana wąska listwa, a następnie druga płaska o szer. 0,2 cm (ryc. 1). Dwa następne guziki są zdobione zdecydowanie skromniej. Jeden ma pośrodku stożkowy guzik z dookólną, delikatnie zaznaczoną plecionką o śred. 1,5 cm (ryc. 3), a drugi oprócz zgrubienia w centralnej części ma na obwodzie siedem par podwójnych kresek (ryc. 8). Ornament jest dość płytki, ale wynika to raczej z wytarcia jego powierzchni podczas długotrwałego użytkowania.

Guziki mogły należeć do ubiorów ludzi zajmujących się pracą fizyczną, a więc najliczniejszej, uboższej części płonkowskiej społeczności, zwłaszcza że większość z nich znaleziono na cmentarzu. Zastanawiające jest też, że są to pojedyncze egzemplarze i mogły raczej służyć jako zapięcia przy innych rodzajach ubiorów, bo w szustokorze znajdowało się ich co najmniej 20–25 sztuk.

Mosiężny guzik z czterema dużymi dziurkami (śred. 2,3 cm) był także pojedynczym znaleziskiem na cmentarzu w Płonkowie (ryc. 10). Mógł on być rodzajem podkładki, którą w fantazyjny sposób oplatanio nićmi, lub wykorzystano go w pierwotnej formie. Podobny guzik, ale wykonany z cyny, został znaleziony w Groningen w Holandii wraz z innymi akcesoriami krawieckimi w szesnastowiecznych nawarstwieniach (Zimmerman 2007, s. 270). W nawarstwieniach fosy miejskiej we Wrocławiu znaleziono cynowy guzik z czterema otworami, tylko o mniejszej średnicy – 1,8 cm (Konczewska, Konczewski 2004, s. 193). Tego typu wyroby mogły być wykorzystywane jako guziki metalowe lub podkładki do nich, obciążane grubą przędzą. W wykopie przy ul. Katedralnej 4 we Wrocławiu znaleziono trzy guziki wykonane z różnych materiałów – kości i metalu. Są one datowane mniej więcej na XVII wiek (Sawicki 2002, s. 106). Natomiast w fosie we Wrocławiu znaleziono płaskie guziki o podobnych średnicach co w Płonkowie. Niektóre z nich mają powierzchnie zdobione, a inne są zupełnie gładkie (Konczewska, Konczewski 2004, s. 192–193). W krypcie grobowej w kościele pw. św. Józefa w Pułtusku elementami wyposażenia grobowego były między innymi metalowe i kościane

wooden bases and covered in a very decorative way with silk thread (Toruń 17th c) (Grupa 2005, pp. 51–53), and thread with metal braiding in golden color (Brzoza 18th c). It seems that brass buttons were used in the same form in which they had been produced, that was at least the case with the ones with decorative elements on their surfaces. Only two buttons are decorated all around their surfaces. In the first example, it is divided into six triangles. Their sides emerge from flower calyx, situated in the button middle. Triangle surfaces are filled with two balls, a bigger one situated at the edge, and a smaller one inside (fig. 3). The surface of the other button consists of eight equal flower petals placed centrally, with diameter of 0.8 cm. Surface of another button contains eight flower calyxes, stylized tulips or crocuses, placed centrally. The flowers are surrounded by narrow cut band and another flat one, surrounding the flower, 0.2 cm wide (fig. 1). Two next buttons are more modest as decorations are concerned. One of them has a central lump, surrounded with delicate plaited element, diameter – 1.5 cm (fig. 3), and the other, apart from thicker element in the middle, is surrounded by seven pairs of double lines (fig. 8). The ornament is not very deeply carved, which probably results from surface rubbing while wearing clothes.

These buttons might have been sewn on clothes of people working manually, i.e. the biggest and the poorest Płonkowo population, what can be confirmed by the fact of finding majority of these artifacts in the cemetery. Their single examples are surprising and they could have fastened various clothes, rather not justacorns, where there were at least 20–25 buttons.

A brass button with four big holes (diam. 2.3 cm) was also a single find in Płonkowo cemetery (fig. 10). It could be a kind of base for sophisticated thread decoration winding around or could be used in its original form. Similar example, but made of tin, was excavated in Groningen in Holland, together with tailor's accessories in 16th c layers (Zimmerman 2007, p. 270). Layers explored in a city moat in Wrocław delivered a tin button with four holes, but with smaller diameter – 1.8 cm (Konczewska, Konczewski 2004, p. 193). They could be used as simple metal buttons or bases for more decorative items, wound with some thick yarn. In a trench at 4 Katedralna st. in Wrocław, three buttons made of various materials – bone and metal – were excavated. They were dated from more or less, 17th c (Sawicki 2012, p. 106), while in Wrocław moat, flat buttons with similar diameters, as the ones from Płonkowo, were found. Some surfaces are decorated, while the others are plain and smooth (Konczewska, Konczewski 2004, pp. 192–193). The grave crypt from St. Joseph church in Pułtusk, revealed grave equipment consisting of, among others, metal and bone buttons, some of which were bases for covering them with

guziki; niektóre z nich to podkładki do obszycia tkaniną lub obciążenia jedwabną nicią (Drażkowska 2007a, s. 58–61). Podobnie było w Toruniu w kościele pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, gdzie podkładkę z kory o śred. 1,6 cm obciążnięto grubą, nieskręconą przędzą jedwabną. Na powierzchni guzików przymocowane były promieniście rozchodzące się ruloniki, wykonane z tej samej przędzy, spiralnie skręconej. Kolekcja tak wykonanych guzików (33 szt.) ozdabiała jedwabną szatę grobową uszytą w formie koszuli nocnej, którą można datować mniej więcej na 2. połowę XVI lub XVII wiek. Guziki do męskiej szaty o kroju zachodnim zwanej szustokorem miały śred. 2,0 cm, a ich podstawa była wykonana z kory drzewa iglastego, którą obciążnięto grubymi jedwabnymi nićmi. Układ nici tworzył bardzo plastyczną kompozycję, ponieważ na niektórych odcinkach były zwijane w spirale i przymocowywane do powierzchni płaską, szeroką, nieskręconą przędzą jedwabną w tym samym kolorze (Grupa 2005, s. 49–53, 114, 122). W grobach z terenu Austrii występują także metalowe i drewniane guziki datowane na XVII–XVIII wiek. W Holenburgu znaleziono guziki o podobnych średnicach jak w Płonkowie (Leib 2007, s. 450–451). W węgierskim Cegléd, w grobie męskim datowanym na XVI/XVII wiek, znaleziono płaskie mosiężne guziki o średnicy 1,5 cm z uszkiem ukształtowanym z drutu (Tari 1995, s. 204, 207).

W publikowanych inwentarzach pośmiertnych kupców poznańskich znajdujemy wiele określeń guzików, które dziś są dla nas absolutnie niezrozumiałe. Użytych do ich opisu słów: guzik kamelowany lub melorowany nie sposób dziś odnaleźć w słownikach języka polskiego (Inwentarze 1962, s. 45–46, 223). Również dawne słowniki nie zawsze mogą służyć pomocą. Słownik Lindego odnotował tylko hasło kamela (kamelor), czyli „włos z kamelu, to jest kozy Angolskiej Azyatyckiej” i objaśnił, że kamelor służył krawcom do obszycia dziurek w sukniach (Linde 1808, s. 941). My natomiast możemy się wyłącznie domyślać, że pod pojęciem guzik kamelowy krył się na przykład guzik wykonany z mosiądzu lub drewna i opleciony wełną z angory. Niezależnie od tego, jak te guziki pierwotnie wyglądały i czym były oplecione, i tak archeolodzy najczęściej znajdują wyłącznie elementy najtrwalsze, wykonane z mosiądzu lub np. masy perłowej, nie można więc ustalić, jaka była ich pierwotna wielkość i jak były ozdabiane.

Na uwagę zasługuje układ siedmiu drewnianych kulek (nr inw. 10/06) o śred. 1,0 cm z otworami na wylot wielkości 0,2 cm na szkieletcie 3 w wyk. Xa (ryc. 14, 15). Kulki te zostały wytoczone, a następnie obciążnięte nićmi najprawdopodobniej z metalowym opłotem. Na niewielkich powierzchniach pozostały produkty korozji stopu metalu zawierającego miedź. Były one ułożone na kręgosłupie w okolicach klatki piersiowej, co wskazuje na zapięcie szaty z przodu. Jest to w materiałach archeologicznych znalezisko

textile or winding with a thread (Drażkowska 2007a, pp. 58–61). Similar situation was registered in Toruń church of The Assumption of The Holy Virgin Mary, where the base made of wood bark with the diameter of 1.6 cm was wound with thick, non twisted silk yarn. The buttons surface had rolls of the same yarn, twisted spirally and fixed centrally. Collection of these buttons (33 items) decorated silk grave gown, made in a form of a night gown, dated from about second half of 16th c or 17th c. Buttons of male garment of Western fashion, called justacorps, had diameters of 2.0 cm, and their base was made of coniferous tree bark, covered with thick silk thread, which composition created very artistic design (in some sectors they were rolled spirally and fastened to the surface with flat broad untwisted silk yarn, the same color (Grupa 2005, pp. 49–53, 114, 122). In graves from Austria territory, archaeologists found metal and wooden buttons dated from 17th–18th c. And again, similar diameter button to Płonkovo find was registered in Holenburg (Leib 2007, pp. 450–451). In Hungarian Cegléd the researchers excavated flat brass buttons with loops, shaped of wire with diameter of 1.5 cm in a male grave dated from 16th/17th c (Tari 1995, pp. 204, 207).

Reviewing published posthumous inventories of Poznań merchants we find many names of buttons, absolutely incomprehensible for us today. Words used for their descriptions: ‘guzik kamelowany’ or ‘melorowany’ cannot be found in any dictionary of Polish language (Inwentarze 1962, pp. 45–46, 223). Old historical dictionaries are not always helpful, either. Great Dictionary of Linde gives only entry ‘kamela’ (kamelor), what means „a hair of ‘kamel’, Asian goat” and explains that ‘kamelor’ served for hemming holes in dresses (Linde 1808, p. 941). We can only suppose that ‘kamel button’ could be a brass or wooden button, wound with angora wool. Despite these buttons original look and their winding, archaeologists excavate the most often only durable elements, made e.g. of brass or nacre, therefore we are not able to estimate their original sizes or decorations.

Composition of seven wooden balls (inv. no 10/06), with diameter of 1.0 cm, with holes through and through, 0.2 cm wide, found on a skeleton 3 in trench Xa (fig. 14, 15), are worth attention. The balls were first lathed and next wound with thread, probably with metal braiding. Some surface fragments have preserved products of corrosion of metal alloy containing copper. The objects rested on a spine, near the chest, what indicates doing the garment in the front. The find is regarded as unique in archaeological materials. Below that fastening the skeletal bones were colored green, what could have been a sign of a brass belt clasp, which had decomposed. It is difficult, basing in this material, to conclude, what kind of garment the deceased had been wearing. However, doing a garment in front can evidence external clothes of dolman

Ryc. 14. Drewniana podkładka do guzika z otworem na przecięgnięcie nici, powiększenie 10× (fot. D. Grupa)

Fig. 14. Wooden button pad with a thread hole, magnification 10× (photo D. Grupa)

unikatowe. Poniżej zapięcia kości szkieletu były przebarwione na zielono, być może była tam jakaś mosiężna sprzączka od paska, która uległa rozkładowi, albo galon. Trudno na tej podstawie wnioskować o ubiorze zmarłego. Jednak zapięcie szaty z przodu może świadczyć o wierzchnim ubiorze typu dolman lub ferezja, a spodni ubiór przepasany paskiem z metalową klamrą mógł być wełnianym lub lnianym żupanem. Oczywiście są to tylko przypuszczenia, ułożenie na szczątkach kostnych tego typu zabytków daje możliwości interpretacji jedynie w bardzo ograniczonym zakresie.

Haczykiem do guzika, a właściwie pętłką, był fragment skóry znalezionej obok mosiężnego guzika w wykopie IXa. Pasek skóry o szer. 0,6 cm złożony w pół o max dł. ramienia 4,3 cm nosi w miejscu złożenia ślady po produktach korozji pochodzących z mosiężnego guzika. W materiałach archeologicznych jest to dość nietypowe znalezisko, ale dzięki interpretacji *in situ* udało się zarejestrować kolejny typ zapięcia.

Guziki znalezione w Płonkowie są podobne do guzików znalezionych w różnych miejscach w Europie. Wytwarzano je ze stopu miedzi (który najczęściej jest identyfikowany jako mosiądz), cyny, a także kości. Odrębną wytwórczością w tym zakresie była produkcja guzików oparta na podkładkach z kory i drewna oplatanych w niezwykle plastyczny sposób jedwabnymi nićmi (w wielu przypadkach nićmi z metalowym oplotem, najczęściej w złotym

Ryc. 15. Uszkodzona drewniana podkładka do guzika, powiększenie 10× (fot. D. Grupa)

Fig. 15. Damaged button wooden pad, magnification 10× (photo D. Grupa)

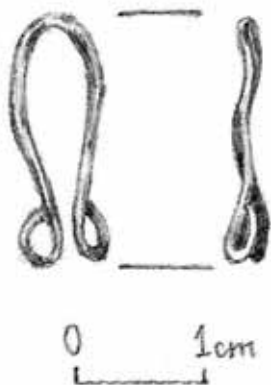
or feryah type, and bottom garment, tied with a belt with metal clasp could have been woolen or linen 'żupan'. They are, of course, only assumptions, as objects placed on bone relics give possibilities of very limited interpretations.

Button hook, and a loop in fact, was a leather fragment found nearby a brass button in trench IXa. A leather strip with width of 0.6 cm folded in half, with maximum arm length of 4.3 cm has in this place signs of corrosion products left by a brass button. In the light of archaeological materials, it is rather quite untypical find, but thanks to interpretation *in situ* the researchers were able to register one more fastener type.

Buttons excavated in Płonkowie are similar to buttons found in various European sites. They were commonly produced of copper alloys (identified the most often as brass), tin and bone. Separate manufacturing within the product area was making buttons on the base of bark and wood, winding them around with silk thread, creating artistic compositions (in many cases thread with metal braid, most often in golden color) (Egan, Pritchard 1991, pp. 49–53; Konczewska, Konczewski 2004, pp. 105, 192–193; Egan 2005, pp. 48–49; Grupa 2005, p. 51; Drażkowska 2007a, pp. 58–61; Grupa et al. 2015, pp. 44–47). It is evidence, that haberdashery products present together with clothes of local inhabitants did not differ from European patterns. Both flat and spherical buttons

kolorze) (Egan, Pritchard 1991, s. 49–53; Konczewska, Konczewski 2004, s. 105, 192–193; Egan 2005, s. 48–49; Grupa 2005, s. 51; Drążkowska 2007a, s. 58–61; Grupa i in. 2015, s. 44–47). Świadczy to też o tym, że wyroby pasamoniczne znajdujące się przy ubiorach okolicznych mieszkańców nie odbiegały od wzorców europejskich. Zarówno płaskie, jak i kuliste guziki wskazują na rozwój mody w dwóch kierunkach. Noszono tu przez wieki i strój narodowy, i stroje o kroju zachodnim. Sąsiedztwo Torunia i szerokie kontakty handlowe z europejskimi rynkami (Gdańsk, Toruń, Wrocław), a także liczne wyprawy wojenne męskiej części społeczeństwa i pobyty na obcych dworach królewskich miały zapewne niemały wpływ na kształtowanie się mody w bogatych kręgach.

Drugim rodzajem zapięcia elementów odzieży były binoklowane mosiężne haftki. Haftka składa się z dwóch części: uszka i haczyka. W Płonkowie znaleziono siedem haftek (nr inw. 121/06, 246/06, 250/06, 295/06, 93/07, 203/07, 228/07), które w przeszłości zwano „kobyłka” (ryc. 16, 17). Dwie (różnej wielkości – 1,9 i 1,5 cm) zostały znalezione w krypcie B, gdzie pochowano przedstawicieli szlachty. Mogły one służyć jako zapięcia mankietów w ubiorach typu żupan, czechman lub jako zapięcie przy dekolcie grobowej czy innej koszuli. W wykopie II znaleziono fragmenty adamaszku połączone mosiężną, szeroką haftką o wys. uszka 1 cm (nr inw. 250/06), która łączyła dwa brzożki mankieta. W tym przypadku można wskazać na zapięcie mankieta, ponieważ odnaleziono ją na przedramieniu, w okolicach nadgarstka. Kolejne relikty adamaszku z fragmentami drutu pochodzącego z odkształconej haftki (nr inw. 295/06) zlokalizowano w wykopie IIb w centralnej części kościoła. W pobliżu znajdowały się fragmenty jedwabiu za

Ryc. 17. Uszko mosiężnej haftki – nr inw. 203/07 (rys. J. Słońska)

Fig. 17. Eye of brass hook – inv. no 203/07 (drawing J. Słońska)

Ryc. 16. Uszko i haczyk z mosiężnej haftki – nr inw. 246/06 (fot. D. Grupa)

Fig. 16. Brass eye and hook – inv. no 246/06 (photo D. Grupa)

indicate fashion development in two directions. For centuries, Polish national costume and dresses of Western patterns were equally worn here. Toruń neighborhood and vivid trade contacts with European markets (Gdańsk, Toruń, Wrocław), as well as numerous war expeditions of male part of local society, their visits to foreign royal courts, all these must have influenced and shaped fashion of rich citizens circles.

Another type of clothes fastening elements are, binocular in forms, brass hooks, which always consist of hook and eye. Płonkovo site delivered seven hooks (inv. no 121/06, 246/06, 250/06, 295/06, 93/07, 203/07, 228/07), which were called ‘kobyłka’ (mare) in the past (fig. 16, 17). Two (of different sizes – 1.9 and 1.5 cm) were excavated in crypt B, where nobles representatives had been buried. They could have fastened cuffs of ‘żupans’, ‘czechmans’ or fastened neck opening of any grave gown. Trench II revealed fragments of damask, fastened with broad brass hook, with the eye height of 1 cm (inv. no 250/06), which joined two cuff edges together. In this case, we can indicate the cuff fastening, because it was found on a forearm, near a wrist. Next damask relics with fragments of wire coming from a deformed hook (inv. no 295/06) were localized in trench IIb, in central

barwionego na zielono przez produkty korozji pochodzące z powierzchni haftek. Następna (nr inw. 228/07) znajdowała się w wykopie XVII zlokalizowanym w S–E narożniku cmentarza. Ostatnia z haftek znajdowała się w krypcie C (nr inw. 121/06). Jej wysokość wynosiła 1 cm, a rozstaw 0,8 cm. Trudno zinterpretować, przy jakim rodzaju ubioru były one umocowane. Przyszywano je zarówno do męskiej, jak i kobiecej odzieży. Jednak w materiałach znajdujących na terenie kościołów i cmentarzy zdecydowanie więcej haftek odnaleziono przy odzieży wykorzystywanej przez mężczyzn. Najliczniej prezentowane są one w szczuczyńskich kryptach (Nowak 2017, s. 51, 53, 55–60, 64, 73–75). Haftki znalezione z fragmentami jedwabiu świadczą raczej o zamożności ich właścicieli i noszeniu przez z nich jedwabnej wierzchniej odzieży, w którą zostali ubrani do grobu.

Przykłady takich lub bardzo podobnych haftek znamy z wielu stanowisk archeologicznych. We Wrocławiu w nawarstwieniach fosy znaleziono 21 haftek binoklowatych o rozmiarach 0,8–1,7 cm, natomiast przy kościele Bożego Ciała we Wrocławiu odnotowano ich występowanie w pięciu grobach (Konczewska, Konczewski 2004, s. 95, 160; Wojcieszak 2012, s. 96, 98). Na cmentarzu Salwatora także we Wrocławiu haftki znaleziono w siedmiu grobach, a dalsze cztery to znaleziska luźne (Sawicki 2012, s. 69–70, s. 124). Tego typu zabytki znajdowane są od późnego średniowiecza także w nawarstwieniach miejskich na terenie Niemiec, Wielkiej Brytanii (Fabesch 2003, s. 287, 310; Egan 2005, s. 48–49). Jednak najwięcej znalezisk rejestruje się w wyposażeniu grobowym. W Mautern nad Dunajem w Austrii oprócz relikwii odzieży i guzików odnotowano także haftki (Muschal 2011, s. 272–273), a w Chorwacji – tak jak w Płonkowie – znaleziono tkaniny z haftkami (Gjurašin 2005, s. 184).

Bibliografia / Bibliography

Bartkiewicz M., 1974, *Odzież i wnętrza domów mieszczańskich w Polsce w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

Bogucka M., 1956, *Gdańskie rzemiosło tekstylne od XIV do połowy XVII wieku*, Wrocław.

Drażkowska A., 2007, *Odzież dziecięca w Polsce w XVII i XVIII wieku*, Toruń.

Drażkowska A., 2007a, *XVIII-wieczne guziki wydobyte z krypty grobowej w kościele p.w. św. Józefa*, [w:] *Pułtuskie osobliwości*, red. A. Henrykowska, R. Lolo, Pułtusk 2007, s. 53–62.

church sector. Nearby, the archaeologists excavated fragments of silk, colored green from corrosion products, coming from hooks surfaces. Next one (inv. no 228/07) was spotted in trench XVII, localized in S–E cemetery corner. The last hook was found in crypt C (inv. no 121/06). Its height was 1 cm, and span 0.8 cm. It is difficult to interpret what kind of clothes they fastened, because they served for male and female clothes, although materials excavated in the areas of churches and cemeteries contained more hooks and eyes with men clothes. They are represented by the biggest amount in Szczuczyn crypts (Nowak 2017, pp. 51, 53, 55–60, 64, 73–75). Hooks found with silk fragments evidence rather wealth of their owners and rich silk clothes, which they had been wearing for the grave.

Examples of such types or very similar hooks are known from many archaeological sites. In Wrocław moat layers, 21 binoculars hooks with sizes 0.8–1.7 cm were excavated, while in the site at Corpus Christi church, also in Wrocław, their presence was registered in five graves (Konczewska, Konczewski 2004, pp. 95, 160; Wojcieszak 2012, pp. 96, 98). This type of archaeological objects have been excavated in sites from late Middle Ages also in urban layers in Germany and The Great Britain (Fabesch 2003, pp. 287, 310; Egan 2005, pp. 48–49). However, the biggest number of these finds is reported in graves. In Austrian site, in Mautern on the Danube, apart from relics of garments and buttons, also hooks were registered (Muschal 2011, pp. 272–273), and in Croatia – just like in Płonkowie, textile fragments with fastened hooks were excavated (Gjurašin 2005, p. 184).

Drażkowska A., 2008, *Odzież grobowa w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, Toruń.

Dudziński T., Grupa M., Grupa D., Krajewska M., Majorek M., Nowak M., Nowak S., Przymorska-Sztuczka M., Wojciechowska A., 2015, *Tajemnice szczuczyńskich krypt*, t. 3, Grajewo–Toruń.

Egan G., 2005, *Material culture in London in an age of transition*, Molas Monograf 19, Museum of London Archaeology Service, London.

- Egan G., Pritchard F., 1991, *Dress accessories c. 1150–1450*, HMSO Medieval Finds from Excavations in London, Ser. 3, London.
- Fabesch U. H., 2003, *Die Altstadtgrabung Gardelegen-Rathausplatz 1999, Ldkr. Altmarkkreis Salzwedel*, Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte, B. 87, s. 287–322.
- Gjurašin H., 2005, *Zaština arheološka istraživanja u selu Koprivno sjeroistočno od klisa*, Starohrvatska Prosvjeta, s. 163–193.
- Grupa M., 2005, *Ubiór mieszczan i szlachty z XVI–XVIII wieku z kościoła p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu*, Toruń.
- Grupa M., Kozłowski T., Jankauskas R., Grupa D., Krajewska M., Krakowska S., Majorek M., Mosiejczyk J., Nowak M., Nowak S., Przymorska-Sztuczka M., Wojciechowska A., 2015, *Tajemnice krypty w kaplicy św. Anny, Secrets of the crypt in St. Ann chapel*, Gniew.
- Herbst E., 1933, *Toruńskie cechy rzemieślnicze. Zarys przeszłości*, Toruń.
- Inwentarze, 1962, *Inwentarze mieszczańskie z wieku XVIII z ksiąg miejskich i grodzkich Poznania*, t. 1: (1700–1758), wyd. J. Burszta, Cz. Łuczak, Poznań.
- Konczewska M., Konczewski P., 2004, *Zabytki metalowe z fosy miejskiej we Wrocławiu*, [w:] *Wrocław na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Materialne przejawy życia codziennego*, red. J. Piekalski, K. Wachowski, t. 6, Wrocław, s. 89–205.
- Krzywdziński R., 2013, *Analiza przestrzenno-funkcjonalna archeologicznych reliktyw zagospodarowania działek mieszczańskich z południowo-zachodniej części kwartału ulic: Długie Ogrody, Szafarnia, Angielska Grobla i Św. Barbary w Gdańsku*, [w:] *Archeologia Gdańska*, t. 5, red. H. Paner, Gdańsk, s. 23–132.
- Leib S., 2008, *Die archäologischen Ausgrabungen in der Pfarrkirche Mariae Himmelfahrt in Hollenburg, Stadt Krems an der Donau, Niederösterreich*, Fundberichte aus Österreich, 46, 2007, s. 405–513.
- Linde S. B., 1808, *Słownik języka polskiego*, t. 1, cz. 2, Warszawa.
- Muschal B., 2011, *KG Mautern, SG Mautern an der Donau*, Fundberichte aus Österreich, 50, s. 272–273.
- Nowak S., 2017, *Czechman – zapomniany element XVIII-wiecznego polskiego ubioru narodowego w świetle źródeł archeologicznych i historycznych*, maszynopis pracy magisterskiej w Archiwum UMK, Toruń.
- Sawicki J., 2012, *Elementy stroju i pasa oraz fragmenty opraw ksiąg z ul. Katedralnej 4 we Wrocławiu*, [w:] *Nowożytny cmentarz przy kościele św. Piotra i Pawła Na Ostrowie Tumskim we Wrocławiu (lata 1621–1670)*, red. A. Pankiewicz, Wratislavia Antiqua 17, s. 97–109.
- Sieradzka A., 2013, *Kostiumologia polska jako nauka pomocnicza historii*, Warszawa.
- Tari E., 1995, *Árpád-kori templomok Cegléd környékén II. Cegléd-Nyúlfülehalom*, Communicationes Archaeologicae Hungariae 1994–1995, s. 191–223.
- Turnau I., 1999, *Słownik ubiorów*, Warszawa.
- Turska K., 1987, *Ubiór dworski w Polsce w dobie Jagiellonów*, Wrocław.
- Tylicki J., 2005, *Rysunek gdański ostatniej ćwierci XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, Toruń.
- Wojcieszak M., 2012, *Nekropole średniowiecznego i nowożytnego Wrocławia*, Wratislavia Antiqua, t. 15, Wrocław.
- Zimmerman H., 2007, *Textile in context, Een analyse van archeologische textielvondsten uit 16e-eeuwes Groningen*, Groningen.